

KS. TADEUSZ SYCZEWSKI
Drohiczyn

SANKTUARIUM MIEJSCEM CELEBRACJI KULTYCZNYCH WEDŁUG DYREKTORIUM O POBOŻNOŚCI LUDOWEJ I LITURGII

Sobór Watykański II w konstytucji *Sacrosanctum concilium* określa liturgię świętą jako szczyt, do którego zmierza cała działalność Kościoła, i jest jednocześnie źródłem, z którego wypływa cała jego moc¹. Dlatego też liturgia nie może być wprowadzona do rangi zwykłej rzeczywistości estetycznej, nie może też służyć do celów pedagogicznych czy ekumenicznych. Celebracja świętych tajemnic ma na celu przede wszystkim uwielbienie Pana Boga, oddania Mu najwyższej czci, jest także wyrazem kultu ustanowionego przez Stwórcę. Poprzez liturgię człowiek w wymiarze osobowym i wspólnotowym staje przed Bogiem, aby dziękować Mu i uwielbiać Go za wszelkie dobro. Świadom swojej niewystarczalności i nędzy, nieustannie szuka Królestwa Bożego. Liturgia i życie ludzkie są ze sobą ściśle powiązane².

Kodeks prawa kanonicznego jako święte określa te miejsca, które przez poświęcenie lub błogosławieństwo, dokonane zgodnie z przepisami ksiąg liturgicznych, przeznaczone są do kultu Bożego³. W miejscach świętych dopuszcza się tylko to, co służy sprawowaniu i szerzeniu kultu, pobożności i religii⁴. Szczególnymi miejscami kultu Bożego są kościoły i kaplice⁵. Przez sanktuarium zaś rozumie się kościół lub inne miejsce święte, do którego, za zgodą biskupa diecezjalnego, pielgrzymują liczni wierni z racji szczególnej pobożności⁶. Sanktuarium przyznawane są pewne przywileje. Zależy to jednak od okoliczności miejsca i napływu pielgrzymów⁷. W tych szczególnych miejscach kultu Bożego należy zapewnić wszystkim pielgrzymom obfitsze środki zbawienia, do których należy zaliczyć przede wszystkim przepowiadanie słowa Bożego, głoszenie misji, rekolekcji, dni skupienia dla różnych wspólnot kościelnych. W sanktuariach winno się zadbać o bogatsze, odpowiednio ożywione

¹ Por. KL 10.

² Por. *Przesłanie Ojca Świętego do Sesji Plenarnej Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów*, 21 września 2001 r., „Anamnesis” 8 (2002), nr 29, s. 8.

³ Por. KPK, kan. 1205.

⁴ Por. KPK, kan. 1210.

⁵ Por. KPK, kan. 1214–1229.

⁶ Por. KPK, kan. 1230.

⁷ Por. KPK, kan. 1233.

życie liturgiczne, ze szczególnym podkreśleniem celebracji Eucharystii, sakramentu pokuty i pojednania oraz kultywowanie różnorodnych form pobożności ludowej⁸.

Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii wskazuje, że sanktuarium poświęcone czy to Trójcy Przenajświętszej, Chrystusowi, Matce Bożej, aniołom czy świętym lub błogosławionym, „to szczególne miejsce, w którym relacja między liturgią i pobożnością ludową jest bardzo częsta i oczywista”⁹ Sanktuarium ma zatem wyjątkowe miejsce kultyczne. *Dyrektorium* zaleca przywrócenie w działalności duszpasterskiej pielgrzymowania do tych miejsc świętych¹⁰.

Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii podkreśla wielką rolę duszpasterską sanktuarium. Jest ono bowiem znakiem obecności Boga i Jego działania w historii.

1. Sprawowanie sakramentu pokuty

Sanktuarium jest szczególnie dogodnym miejscem na celebrację sakramentu pokuty i pojednania. Konieczne zatem jest, by odpowiedzialni za te miejsca zadbali o to, by każdy pielgrzym mógł skorzystać z sakramentu pokuty i pojednania w różnych porach dnia. Miejsce sprawowania tego sakramentu winno być wydzielone w kaplicy, dyskretne, wyciszone. Winno się zadbać o to, aby były stałe dyżury w konfesjonatach i odpowiednia liczba spowiedników. W miarę możliwości należy umożliwić penitentom także spowiedź w różnych językach. Z pewnością zależy to od sanktuarium, od jego roli i znaczenia w danym kraju czy regionie.

Należy wziąć pod uwagę możliwość wspólnotowego przygotowania do sakramentu pokuty i pojednania. Wszystko winno być zgodne z wymogami prawa i odpowiednich przepisów kościelnych.

W sanktuariach należy urządzać spotkania przygotowawcze, o których przypominają obrzędy sakramentu pokuty:

Gdy gromadzi się wielu penitentów, by uzyskać sakramentalne pojednanie, wypada, aby zostali oni przygotowani przez nabożeństwo słowa Bożego¹¹.

Ta forma przygotowania głębiej ukazuje istotę sakramentu. Pomaga ona penitentom nie tylko w samym przypomnieniu i wyznaniu grzechów, lecz prowadzi do szczerego żalu za nie.

Niezmiernie ważny jest wybór odpowiedniego obrzędu, który dopomoże penitentom w zrozumieniu eklezjalnej natury tegoż sakramentu. Najodpowiedniejszą formą byłaby druga: *Obrzęd pojednania wielu penitentów z indywidualną spowie-*

⁸ KPK, kan. 1234, p. 1.

⁹ *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Poznań 2003, nr 261, s. 185.

¹⁰ Por. *tamże*, nr 261.

¹¹ *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1981, nr 22, s. 25.

dzią i rozgrzeszeniem¹². Ze strony duszpasterzy wymaga to odpowiedniego przygotowania, doboru właściwych tekstów biblijnych, dobrze opracowanego zestawu pytań do rachunku sumienia. Pojednanie bez pełnej indywidualnej spowiedzi i rozgrzeszenie ogólne są czymś wyjątkowym i nie może zastępować form zwyczajnych z racji jedynie dużego napływu penitentów w dni świąteczne i w czasie pielgrzymek. *Kodeks prawa kanonicznego* przypomina, iż absolucja generalna może być udzielona tylko w określonych wypadkach¹³. Osąd, czy takie warunki zachodzą, należy do biskupa diecezjalnego¹⁴.

2. Celebracja Eucharystii

Konstytucja o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II podkreśla prawdę, iż Kościół bardzo się troszczy o to, aby wierni uczestniczący w Eucharystii nie byli tylko milczącymi widzami, lecz w tej Tajemnicy mają uczestniczyć świadomie, pobożnie i czynnie¹⁵. Wymaga to odpowiedniego przygotowania tak od strony intelektualnej, jak i duchowej duszpasterzy i wiernych. W sanktuariach każda msza święta winna być przygotowana bardzo starannie i poprawnie celebrowana, z zachowaniem wszelkich przepisów liturgicznych. Celebracje mszalne mają być wzorcowe dla wszystkich przybywających do sanktuariów. Rektorzy tych miejsc mają zatroszczyć się o to, aby celebracje Eucharystii odbywały się jak najgodniej. wprowadzenie do *Mszалу rzymskiego* podkreśla:

(...) należy bardzo starannie dobierać i łączyć te formy i elementy przez Kościół zaproponowane, które z uwagi na uwarunkowania osób i miejsc bardziej sprzyjają czynnemu i pełnemu uczestnictwu wiernych oraz służą ich duchowemu dobru¹⁶

Dlatego też — jak przypomina *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* — należy więcej uwagi poświęcić temu, aby Eucharystia była przygotowana i sprawowana modelowo. Głębokie przeżycie tajemnicy Eucharystii będzie prowadzić uczestników do głębszego zespolenia z Jezusem Chrystusem¹⁷

Nie wolno dopuszczać do takich sytuacji, aby dla każdej grupy pielgrzymów celebrować mszę świętą oddzielnie. Stałoby to w sprzeczności z kościelnym wymiarem tajemnicy eucharystycznej. Wskazaniem byłoby, aby pielgrzymi, udając się do miejsc świętych, a zwłaszcza ich opiekunowie, wiedzieli już z góry o godzinach celebracji Eucharystii i w miarę swoich możliwości mogli dostosować się do odpowiedniej pory.

¹² *Tamże*, s. 42.

¹³ KPK, kan. 961, p. 1.

¹⁴ KPK, kan. 961, p. 2.

¹⁵ KL 48.

¹⁶ *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*, Poznań 2004, nr 20.

¹⁷ Por. *Dyrektorium*, nr 268.

Dyrektorium — zgodnie z *Ogólnym wprowadzeniem do mszału rzymskiego* — sugeruje, aby w przypadku przybycia pielgrzymów z różnych krajów wykonywać śpiew części stałych mszy świętej a zwłaszcza *Credo* i *Ojciec nasz*¹⁸, w języku ła- cińskim. Wskazano byłoby i to, aby w sanktuariach była możliwość celebracji Eu- charystii w różnych językach. Stąd należy się zatroszczyć o odpowiednie księgi liturgiczne. Taki sposób celebrowania, jak podkreśla *Dyrektorium*:

(...) byłby prawdziwym obrazem natury Kościoła i Eucharystii, a dla pielgrzymów sta- nowiłby okazję do wzajemnej życzliwości i wzajemnego ubogacenia¹⁹

3. Celebrowanie namaszczenia chorych

Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii podkreśla, iż obrzęd namaszczenia chorych ma być celebrowany zgodnie z zasadami rytuału²⁰. Zachęca się do tego, aby w sanktuariach organizować wspólnotowe namaszczenie. Szczególnie ta forma udzielania sakramentu powinna mieć miejsce z racji pielgrzymek ludzi chorych bądź w po- deszłym wieku²¹. Obrzęd sakramentu chorych daje taką możliwość duszpasterzom, iż można udzielać namaszczenia równocześnie wielu chorym. Do tej formy przy- jęcia sakramentu należy odpowiednio przygotować pod względem duszpasterskim samych chorych, jak i uczestników celebracji. Kiedy jest dwóch lub więcej kapła- nów, to jest czymś pożytecznym, aby wszyscy obecni kapłani włączyli się w obrzęd. Modlitwy odmawia główny celebrans. Każdy z obecnych kapłanów oddzielnie wkła- da ręce na tych chorych, którym mu przydzielono, i udziela im namaszczenia, wy- powiadając formułę sakramentalną²². Taki sposób celebracji sakramentu jest zgodny z jego naturą i ze znaczeniem sanktuariów. W tym wyraża się także szczególna troska Kościoła o swoich chorych, starszych, a szczególnie tych, którzy są w niebezpie- czeństwie śmierci. Rytuał we wprowadzeniu teologicznym i pastoralnym podkreśla, iż podczas udzielania tego sakramentu kapłani (zwłaszcza proboszczowie) mają uczynić wszystko, aby u każdego z obecnych i przyjmujących ten sakrament obudzić nadzieję i umocnić wiarę w Zbawiciela cierpiącego i uwielbionego tak, „aby niosąc choremu pociechę pełną miłości Matki Kościoła podnieść na duchu wierzących, a wzrok ich kierować ku życiu wiecznemu”²³. Takie rozumienie tego sakramentu wy- maga odpowiedniej katechezy i właściwego przygotowania ze strony duszpasterzy. Chodzi o to, aby wierni sami prosili o ten sakrament, przyjęli go z głęboką wiarą

¹⁸ *Ogólne wprowadzenie*, nr 41; zob. *Dyrektorium*, nr 268.

¹⁹ *Dyrektorium*, nr 268.

²⁰ Por. *tamże*, nr 269.

²¹ Por. *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, Katowice 1980, nr 33, s. 24.

²² Por. *tamże*, nr 114.

²³ Por. *tamże*, nr 35.

i pobożnością oraz nie odkładali go na późniejszy termin. O istocie sakramentu namaszczenia należy pouczyć także tych wszystkich, którzy opiekują się chorymi²⁴.

4. Sprawowanie innych sakramentów

Sanktuaria są to miejsca, gdzie oprócz Eucharystii, sakramentu pokuty i pojednania oraz namaszczenia chorych, bardzo często celebrowane są inne sakramenty, zwłaszcza sakrament chrztu dzieci, dorosłych czy małżeństwa²⁵. Ze strony kustosa sanktuarium, jak również wszystkich duszpasterzy i odpowiedzialnych za te święte miejsca, wymaga się oprócz przestrzegania zaleceń biskupa diecezjalnego, na którego terytorium sanktuarium się znajduje, wypełnienia konkretnych wskazań, o których mówi *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Przede wszystkim chodzi tutaj o autentyczną współpracę pomiędzy kustoszem a parafią, która przynosiłaby autentyczne dobro duchowe. Przy udzielaniu wyżej wymienionych sakramentów wymagane jest przez prawo kanoniczne i odpowiednie instrukcje Konferencji Episkopatu Polski²⁶ gruntowne przygotowanie kandydatów do tych sakramentów bądź rodziców, które na ogół powinno odbywać się we własnej parafii²⁷. Dlatego też odpowiedzialni za sanktuarium powinni udzielać tych sakramentów, a zwłaszcza małżeństwa, tylko wówczas, gdy upewnią się, iż mają taką zgodę biskupa diecezjalnego miejsca lub proboszcza²⁸. Należy jednak pamiętać, że zawsze chodzi o dobro duchowe wiernych. Dlatego winno się dołożyć wszelkich starań, aby przygotowanie i samo udzielanie tych sakramentów przebiegało w atmosferze dobra, miłości, życzliwości i przede wszystkim miało na celu duchowe dobro przyjmujących.

5. Celebracja liturgii godzin

Sanktuarium jest także miejscem sprzyjającym i modlitewnie nastrajającym do modlitwy indywidualnej i wspólnotowej. Liturgia godzin jest modlitwą całego Koś-

²⁴ Por. *tamże*, nr 13.

²⁵ Por. *Dyrektorium*, nr 270.

²⁶ *Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* (13 grudnia 1989 r.), w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966–1993*, Lublin 1994, s. 151–209; *Pierwsza Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa o przygotowaniu wiernych do sakramentu małżeństwa i o duszpasterstwie rodzin* (12 lutego 1969 r.), w: *tamże*, s. 229–237; *Druga Instrukcja Episkopatu Polski dotycząca przygotowania do małżeństwa i życia rodzinnego oraz wprowadzenia nowego obrzędu sakramentu małżeństwa* (11 marca 1975 r.), w: *tamże*, s. 239–245; *Instrukcja Episkopatu Polski w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej* (11 marca 1987 r.), w: *tamże*, s. 247–262; *Instrukcja duszpasterska Episkopatu o udzielaniu sakramentu chrztu świętego dzieciom*, w: *tamże*, s. 13–21; *Instrukcja dla duchowieństwa w związku z wprowadzeniem obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*, w: *tamże*, s. 23–28.

²⁷ Por. *Dyrektorium*, nr 270.

²⁸ Por. KPK, kan. 1115.

ciola. Mogą w niej uczestniczyć nie tylko duchowni, ale także wierni świeccy²⁹. Jest zatem dobra okazja, aby dopomóc katolikom świeckim (pielgrzymom, różnym grupom formacyjnym) w odkryciu piękna liturgii godzin³⁰. Zadaniem rektorów sanktuariów jest umożliwienie pielgrzymom przeżycia uroczystej celebracji liturgii godzin, a zwłaszcza jutrzni i nieszporów, a jeśli to będzie zgodne z ogólnymi przepisami liturgicznymi Kościoła — zachęta do udziału w całości bądź tylko w części oficjum wotywnego związanego z danym miejscem³¹. Z pewnością wymaga to ze strony administracji sanktuariów przygotowania odpowiednich tekstów, z których pielgrzymi mogliby korzystać. Modlitwa ta uświęca człowieka i uwielbia Stwórcę. Dzięki niej ludzie nawiązują dialog z Panem Bogiem. Liturgia godzin najlepiej przygotowuje kapłanów do owocnej celebracji Eucharystii, u duchownych i świeckich ożywia odpowiednie usposobienie, postawę wiary, pobożności i wyrabia ducha ofiary³².

Sanktuaria są to miejsca, gdzie na stałe winna być celebrowana w sposób uroczysty liturgia godzin zawsze w tych samych godzinach, by udający się do tych miejsc mogli z góry zaplanować swój czynny udział w tej modlitwie Kościoła. Ważną rzeczą jest, aby w celebrację liturgii godzin włączyć samych wiernych, powierzając im odczytanie odpowiednich tekstów. By głębiej przeżywać modlitwę psalmami, niezbędne jest odpowiednie przygotowanie uczestników liturgii poprzez komentarze. Ważną rolę w tej modlitwie odgrywa śpiew. Dlatego też wymagane jest odpowiednie przygotowanie uczestników także pod tym kątem.

6. Udzielanie błogosławieństw

Błogosławieństwa odnoszą się przede wszystkim do Stwórcy, którego wielkość, dobroć i miłosierdzie wysławiają. Z tej racji, iż udzielają Bożych darów, dotyczą także samego człowieka, którym Bóg kieruje. Odnoszą się również do rzeczy stworzonych, których obfitością i różnorodnością Bóg błogosławi ludziom (por. Rdz 27,27; Wj 23,25)³³. Błogosławieństwa, ustanowione na wzór sakramentów świętych, oznaczają duchowe dobra, które zdobywa się przez wstawiennictwo Kościoła³⁴. Przygotowują one człowieka do przyjęcia głównego skutku sakramentów i uświęcają okoliczności życia ludzkiego³⁵. Bóg pozwolił, aby ludzie (szczególnie kapłani, rodzice) wielbili Jego imię oraz obdarowywali w Jego imię innych ludzi Boskim błogosławień-

²⁹ Por. KPK, kan. 1173–1174.

³⁰ Por. *Dyrektorium*, nr 271.

³¹ *Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin*, nr 245; zob. *Dyrektorium*, nr 271.

³² Por. I SYNOD DIECEZJI DROHICZYŃSKIEJ, *Statuty. Dokumenty wykonawcze*, Drohiczyn 1977, nr 185, s. 145.

³³ Por. *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. I, Katowice 1994, nr 7, s. 12–13.

³⁴ Por. KL 60.

³⁵ Por. *tamże*; KPK, kan. 1166.

stwem i sprowadzali je na rzeczy stworzone³⁶ Sobór Watykański II przypomina o tym, iż błogosławieństwa ustanowione przez Kościół są widzialnymi znakami, dzięki którym „wyraża się i w sposób właściwy poszczególnym znakom urzeczywistnienia”³⁷ uwielbienie Pana Boga i uświęcenie człowieka.

Błogosławieństwa są czynnościami liturgicznymi Kościoła, stąd uczestnictwo wspólnoty bardziej ukazuje charakter modlitwy liturgicznej. Dlatego też wypada, aby przy celebracji tych błogosławieństw, szczególnie o charakterze uroczystym — a takie właśnie winny odbywać się w sanktuariach — zgromadziła się licznie wspólnota diecezjalna lub parafialna pod przewodnictwem biskupa, proboszcza czy kustosza sanktuarium. To, co dokonuje się dla jakiejś grupy wiernych, ma służyć dobru całej wspólnoty³⁸. Należy wziąć także pod uwagę zasadę świadomego, czynnego i owocnego przeżywania przez wiernych uczestnictwa w błogosławieństwach. Należy także właściwie rozważyć wszelkie okoliczności związane z rzeczami i uczestnikami błogosławieństw i zachować odpowiednie przepisy dotyczące tych obrzędów³⁹

Rektorzy sanktuariów powinni roztropnie oraz cierpliwie wprowadzać wszelkie zasady zawarte w rytuale rzymskim, mając zawsze na celu dobro wiernych. Przede wszystkim należy zadbać o to, aby wszelkie błogosławieństwa były wyrazem wiary w Boga i tę wiarę umacniały. Należy także zwracać uwagę na dwa zasadnicze elementy stanowiące modelową strukturę każdego błogosławieństwa: przepowiadanie słowa Bożego i modlitwę. Istotą pierwszej części jest głoszenie słowa Bożego. Chodzi tutaj o wprowadzenia, krótkie wyjaśnienia, wskazana jest także homilia. Pożądana jest recytacja psalmów, odpowiedni śpiew bądź milczenie. W drugiej części wyrażone jest uwielbienie Boga, dziękczynienie Mu za każde otrzymane od Niego dobro, a jednocześnie prośba o potrzebne łaski. Istotą tej części stanowi formuła błogosławieństwa bądź modlitwa Kościoła, której towarzyszy zawsze specjalny znak⁴⁰

Dyrektorium podkreśla, iż byłoby czymś wskazanym, aby w okresie napływu większej liczby pielgrzymów były z góry ustalone godziny celebracji błogosławieństw w ciągu dnia⁴¹.

Kapłan lub diakon, przewodnicząc sprawowaniu błogosławieństw, zakłada albę i stułę. Można użyć także komży, gdy szafarz ubrany jest w sutannę. Podczas celebracji bardziej uroczystych błogosławieństw można nałożyć kapę⁴². Kolor szat liturgicznych może być biały lub zgodny z danym okresem liturgicznym⁴³.

³⁶ *Obrzędy błogosławieństw*, nr 6.

³⁷ KL 7.

³⁸ Por. *Obrzędy błogosławieństw*, nr 21.

³⁹ Por. *tamże*, nr 24.

⁴⁰ Por. *tamże*, nr 1–34.

⁴¹ *Dyrektorium*, nr 273.

⁴² Por. *Obrzędy błogosławieństw*, nr 36.

⁴³ Por. *tamże*, nr 37.

7. Zakończenie

Sanktuarium jest znakiem czynnej i zbawczej obecności Pana Boga w historii oraz miejscem odpoczynku wiecznego (por. Hbr 13,14). Do najważniejszych zadań, jakie stoją przed sanktuarium, należy troska o rozwój życia liturgicznego — zgodnie z wymogami Kościoła. Przede wszystkim chodzi tutaj o jakość sprawowanych nabożeństw, o liturgię wzorcową pod każdym względem. Ta troska spoczywa nade wszystko na bezpośrednio odpowiedzialnych za miejsca święte, a więc na rektorach sanktuariów. W sanktuariach podczas sprawowaniu wszelkich obrzędów winno się dbać o to, aby wszyscy, czy to szafarze, pielgrzymi, czy wierni wypełniający swoje obowiązki, wykonywali wszystko, co do nich należy, w sposób piękny, godny, pobożny, z zachowaniem wszelkich przepisów Kościoła. A wszystko to w tym celu, aby każdy pielgrzym przybywający do tych miejsc mógł opuścić je umocniony na duchu, ugruntowany w wierze, zachwycony pięknem celebrowanej tam liturgii⁴⁴.

Miejsca święte w świetle wiary są świadectwem pobożności i uwielbienia Pana Boga za wszelkie otrzymane łaski⁴⁵. Zewnętrznym wyrazem tego są często różnego rodzaju wota zawieszane w sanktuariach. Sanktuaria są także znakami miłosierdzia, uprzywilejowanymi miejscami Bożej obecności oraz szczególnego wstawiennictwa Matki Bożej, świętych i błogosławionych. Ukazują także piękno i moc Bożą. Miejsca te sprzyjają także wielu nawróceniom, są zachętą do dzieł miłosierdzia, nawołują do miłości, głębszego spotkania Chrystusa. Ponadto sanktuaria są ośrodkiem umacniania wiary, wzrastania w łasce, budzenia chrześcijańskiej nadziei, a także ukazują wymiar eschatologiczny życia ludzkiego⁴⁶.

Sanktuarium przede wszystkim ma być miejscem głoszenia Dobrej Nowiny. Ma być zachętą do nawrócenia i do naśladowania Zbawiciela. W miejscach tych bardziej niż gdziekolwiek indziej ma umacniać się i wzrastać miłość do Boga i człowieka.

Rektorzy sanktuariów winni także zwrócić uwagę na to, aby w miejscach tych znajdowały się odpowiednie księgi liturgiczne, i to w dobrym stanie. Szaty liturgiczne zaś winny być godne i czyste, by swoim pięknem oddziaływały na przybywających do tych miejsc świętych pielgrzymów.

W sanktuariach należy zwrócić szczególną uwagę na ożywienie pielgrzymek poszczególnych stanów i środowisk. Jest to dobre miejsce na wszelką formację chrześcijańską. Te miejsca szczególnie mają być otwarte na organizowanie dni skupienia i rekolekcji dla dzieci, młodzieży i dorosłych.

Ważną sprawą jest także współpraca i wymiana bogatych doświadczeń duszpasterskich, a także administracyjnych, różnych sanktuariów, czy to w wymiarze danego kraju, czy na forum międzynarodowym. To wszystko z pewnością będzie służyło większemu dobru tych osób, które do sanktuariów przybywają, aby umocnić się duchowo.

⁴⁴ Por. *Dyrektorium*, nr 266.

⁴⁵ Por. *tamże*, nr 263.

⁴⁶ Por. *tamże*.